

RAT I OKOLIŠ

Sanja Stanić, Anja Kutleša *

UDK: 355.01:316.334.5
355.01:502(597.7)
355.01:665.6/.7(536)(267.35)
355.01:7.032(352/354)(567)
355.01:623.3(497.5)

Pregledni rad

Primljeno: 15. IX. 2008.

Prihvaćeno: 21.XI.2008.

Sažetak

U radu se razmatraju utjecaji suvremenog rata na okoliš. Prvi dio rada donosi koncept rata u vidu kratkog prikaza društvene misli o ratu, te se obrazlaže pojam okoliša kao cjelokupnost prirodnog i socijalnog okruženja. Odnosi rata na okoliš analiziraju se kroz četiri konkretna rata, od kojih je kod svakoga naglašena specifična manifestacija na okoliš. Na primjeru Vijetnamskog rata ukazuje se kako destrukcija okoliša može biti u okviru ratnih operacija i poslužiti kao ratna strategija. Rat u Perzijskom zaljevu izdvojen je kao primjer u kojem je okoliš bio predmet prijetnji, te se pokazuje kako u ratnim operacijama okoliš može biti teroriziran. S obzirom na to da okoliš uključuje kulturnu baštinu i socijalni kontekst, izdvojili smo Irački rat kao slučaj kulturocida, a Domovinski rat kao primjer dugotrajne socijalne nedostupnosti i opasnosti okoliša zbog onečišćenja minama. U radu se također ukazuje na razvitak ratnih sredstava i načina djelovanja koja postaju sve razornija i invazivnija, čime se u okolišu manifestiraju s dugoročnim, lančanim posljedicama. U zaključnom dijelu rada utjecaji rata na okoliš konfrontiraju se utjecajima mirnodopskih, svakodnevnih djelatnosti čovjeka, te se rat promatra kao rizik modernosti u kontekstu teorije U. Becka.

Ključne riječi: moderni rat, okoliš, ekocid, kulturocid, rizik

UVOD

Ratni sukobi oduvijek su ostavljali teške posljedice na stanovništvo, materijalna dobra, kulturnu baštinu i prirodni okoliš. Suvremeni ratovi, zbog obima i moći vojnih kapaciteta, tehnološki unaprijeđenog naoružanja, te invazivnih strategija i taktika, imaju daleko destruktivnija djelovanja i opsežnije efekte. Ubrzanu dinamiku ratnih sredstava primarno je omogućio proces industrijalizacije zahvaljujući kojemu proizvodnja oružja postaje brza i masovna, te razvitak tehnologije i znanosti, što

* Sanja Stanić (sstanic@ffst.hr) asistentica je na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu i autorica je više radova iz tematike sociologije rizika. Anja Kutleša (anja.kutlesa@yahoo.com) studentica je na istom Odsjeku.

se ogleda u usavršavanju i invencijama oružja i sredstava ratovanja, te povećavanju komunikabilnosti i pokretljivosti vojnih snaga.¹ Ovi se procesi dodatno intenziviraju tijekom proteklih desetljeća, što je omogućilo da vojne snage raspolažu potencijalima maksimalne destrukcije koja je brza, temeljita i širokih razmjera. Za razliku od ratova vođenih u prošlosti, čije su posljedice najčešće bile ograničene na bojno područje, moderni ratovi, ma koliko bili lokalizirani, sadržavaju opasnost od odgođenih, lančanih efekata i na udaljenim područjima, do mogućnosti globalnih razaranja. Takvi dosezi ratnih djelovanja na poseban način potvrđuju sveopću nesigurnost suvremenog svijeta, čime se, i kada je o ratu riječ, današnje društvo potvrđuje kao svjetsko društvo rizika u kojemu rizici postaju globalni, a sve su regije i kulture podjednako pogođene uniformnim setom nemjerljivih, nekontrolabilnih rizika u području ekologije, ekonomije i moći (Beck, 2002.:41-42). Globalnu ranjivost, koja je zajednička i politički odvojenim dijelovima svijeta, potvrđuje i činjenica da prostor i teritorij sve više gube značenje skloništa i sigurnosti koje su imali u prošlosti, pa čak niti veličina i arsenal *high-tech* naoružanja nisu garancija sigurnosti jer je ono nastalo i razvijano dok su se vodili staromodni teritorijalni ratovi (Bauman, 2002.:83). Simbolički kraj ere prostora označili su teroristički napadi 11. rujna, koji su pokazali da se nitko više ne može sakriti od udara, da oni mogu biti izvedeni s velikih udaljenosti, te da snaga i slabost, prijetnja i sigurnost postaju izvanteritorijalne teme (Bauman, 2002.:81-82).

Izuzev sigurnosne, danas teritorij gubi i klasičnu funkciju posjedovanja. Za razliku od prijašnjih ratova u kojima se preraspodjela moći i ostvarenje interesa realiziralo fizičkim osvajanjem i uspostavom vlasti, danas je takve ciljeve moguće ostvarivati ekonomskim ili političkim načinima. Zahvaljujući globalizacijskim promjenama omogućena je mobilnost ekonomske djelatnosti i slobodnije političko djelovanje, pa je tako potrebu za osvajanjem, zamijenila kontrola teritorija. Međutim, i težnje za kontrolom, kao i one s ciljem osvajanja, mogu biti opterećene konfliktima, pa stoga sadržavaju mogućnost prerastanja u oružane sukobe i ratove, pri čemu se ekonomski interesi često prikrivaju načelima opće dobrobiti ili demokracije. Takvi sukobi čine razvidnom iznimnu važnost i vrijednost teritorija koja proizlazi iz resursa koje sadržava, a posebice onima koji osiguravaju daljnji industrijski rast i razvoj. Naime, u svijetu koji počiva na profitu i maksimalnoj proizvodnji, vlast nad energentima i vrijednim rudama od ključnog je interesa, jer napredak, industrijalizacija i razvoj imaju stalne potrebe za resursima i njihovom redistribucijom. U tom se kontekstu rat pojavljuje kao način i sredstvo ostvarivanja kontrole nad resursima. „Danas se ratom otvaraju prostori ulaganjima kapitala radi profita i time kontroliranju i iskorištavanju prirodnih resursa. Rat je time postao mehanizam uređivanja odnosa na svjetskom tržištu i način stvaranja novih potreba za kapitalom (s kojim raspolaže pobjednik).

¹ Ubrzana evolucija oružja i ratne tehnologije može se pratiti od Prvog svjetskog rata koji je obilježila uporaba dalekometnih topova i automatske puške. U Drugom svjetskom ratu oružje se i dalje usavršava, ali su pored toga razvijene komunikacije i povećana pokretljivost vojnih snaga. Kombinacijama inovacija omogućena su nova ratna djelovanja, pa je bombardiranje iz zraka postalo moguće usavršavanjem zrakoplova i oružja, nosačima zrakoplova i razvojem komunikacija. Na ubranu dinamiku rata ukazuje i činjenica da je rat tijekom nešto više od dva desetljeća evoluirao od rovoškog do nuklearnog.

Sve se to događa na 'legalan' način i po 'priznatim' pravilima koje utvrđuju ratnom mašinerijom najopremljenije države" (Cifrić, 1992.:144). Znakovito je da ratovi koji se vode radi bogatstva u prirodnom okolišu, i time indirektno ukazuju na njegovu vrijednost, istodobno, s namjerom ili bez nje, na njega djeluju razorno. „Strategije modernog ratovanja, od Vijetnamskog rata do rata u Zaljevu, sve više uključuju čovjekov okoliš kao resurs. Njegovim uništavanjem želi se nanijeti protivniku ne samo neposredne gubitke nego mu i trajnije onesposobiti uvjete života. Time se svjesno i namjerno uništava i prirodna baština čovječanstva. Ratovi – osobito suvremeni – utječu da odnosi između čovjeka i njegova okoliša/okoline poprimaju sve dramatičnije razmjere" (1992.:143).

U ovom se radu bavimo utjecajima rata na okoliš, pri čemu je naše polazište da svaki rat, kao sveukupnost ratnih sredstava i djelovanja, predstavlja iznimnu prijetnju okolišu. Kao ilustrativne primjere odabrali smo Vijetnamski rat, rat u Iraku, rat u Perzijskom zaljevu i Domovinski rat. U odabiru ratova rukovodili smo se činjenicom da se radi o suvremenim ratovima, te da svaki obilježava specifičan odnos prema okolišu, odnosno poseban vid njegove destrukcije. Međutim, prije rasprave odabranih ratova, u kratkim ćemo se crtama, s obzirom na to da se radi o temeljnim pojmovima ovoga rada, osvrnuti na koncepte rata i okoliša.

DRUŠTVENA MISAO O RATU

Prije razmatranja koncepta rata potrebno je ukazati na zanemarenost tema rata i vojske u sociološkoj teoriji. Kako ističe N. Fanuko, klasična se sociologija problematikom rata i vojske nije detaljnije bavila, te ove teme ulaze u sociologiju relativno kasno, pa u teorijskim sistemima nema sustavnog obrađivanja rata (1998.:7). Isto naglašava i O. Žunec konstatirajući kako su vojska i rat za sociologiju rubne, pa i posve minorne teme (1998.:17), te da sociologija ratu nije posvetila pozornost koja bi odgovarala iznimnoj socijalnoj relevanciji kao i velikoj, stalno rastućoj incidenciji ratova (1998.:18). Marginaliziranost ovih fenomena u sociološkoj teoriji odrazila se na nepostojanje sociologijski uporabljivog pojma rata. Naime, klasična određenja rata C. von Clausewitza,² sociologiji nisu ostavila mogućnost priključka, te joj je preostala uporaba filozofijskih deriviranih koncepata koji rat ili osuđuju ili idealiziraju i koji, kao izrazito vrijednosni, zapravo i ne govore o stvarnim ratovima, već su ponajprije izraz socijalnog vrednovanja rata i utoliko izvedeni socijalni korelati ratova i njihova posljedica (Žunec, 1998.:18).

Unatoč istaknutim ograničenjima, unutar društvene misli o ratu izdvojili smo autore koji razmatraju ovaj fenomen, od kojih ćemo prvo predočiti poimanje rata Q.

² Carl von Clausewitz (1780.-1831.), pruski general i vojni teoretičar, čije je djelo *O ratu* do danas ostalo temeljno u teoriji i strategijama rata. Poznata je njegova percepcija rata kao zavisne pojave, kao i definicija rata kao nastavka politike drugim sredstvima. Njegovi zaključci o transformaciji rata zbog socijalne transformacije postavljaju temelj modernoj sociologiji rata. Clausewitz daje prvi pregled odnosa društvenih uvjeta i načina vođenja rata u povijesnom razdoblju antike do svojih dana što se može smatrati prvom napisanom sociologijom rata (Žunec, 1998.:41).

Wrighta. Prema ovom autoru, rat može imati različita značenja; za neke predstavlja problem, te ga oni percipiraju kao pošast koju treba eliminirati, pogrešku koju treba izbjeći, zločin koji treba biti kažnjen ili anakronizam koji više ne služi svrsi. S druge strane su oni koji imaju receptivniji stav, te rat shvaćaju kao zanimljivu avanturu, koristan instrument, proceduru koja može biti legitimna i odgovarajuća, ili kao uvjet opstanka (1983.:3-4). Najšire određenje rata prema Q. Wrightu bilo bi da je to „nasilan kontakt različitih, ali sličnih entiteta“ (1983.:5). Ovu definiciju posebno elaboriraju u profesionalne svrhe odvjetnici i diplomati, a u znanstvene, sociolozi i psiholozi. Međutim, Wright naglašava kako se fenomen rata može osvijetliti jedino kombiniranjem sva četiri pristupa, pa bi u tom slučaju rat predstavljao nenormalno stanje među jednakima, konflikt socijalnih grupa, neprijateljske stavove visokog intenziteta ili međunarodno nasilje upotrebom oružane sile. Među detaljnim obrazloženjima ovih pristupa, mi smo izdvojili sociološko određenje koje polazi od jednostavne Ciceronove definicije prema kojoj je rat suprotstavljanje silom, s dodatnom kvalifikacijom da se nasilni sukob ne može nazvati ratom ako ne uključuje aktualni konflikt i ne konstituira socijalno priznati oblik ili običaj u društvu gdje se događa. Stoga je sa „sociološkog stanovišta rat socijalno priznati oblik međugrupnog konflikta koji uključuje nasilje“ (1983.:6).

Osim određenja, Q. Wright elaborira i tipologiju ratova (Lowry i Rankin, 1969.:586-588), prema kojoj povijest i podrijetlo rata promatra kroz četiri razdoblja,³ kojima dominiraju životinje, primitivni i civilizirani čovjek, te čovjek koji koristi modernu tehnologiju (Wright, 1983.:20). Nastanak modernog rata Wright datira između 15. i 16. stoljeća, a do današnjih dana se diferenciraju četiri razdoblja. Prvo razdoblje do 1648. godine, obilježavaju religiozni ratovi u kojima su rat i politika instrumenti religije. Drugo razdoblje, od 1648. do 1789. godine, označava sekularizacija politike i ratovanje radi državnih ili političkih principa, dok u trećem, od 1789. do 1914. godine, politički razlozi rata ne nestaju, ali ipak važniji postaju ekonomski problemi, pa rat postaje instrument ekonomskog razvoja. Od 1914. godine započinje razdoblje svjetskih ratova u kojima religiozni, politički i ekonomski faktori postaju sekundarni, a ratovi se vode u ime međunarodnih vrijednosti i vjerovanja, kao što je „sigurnost svijeta i demokracija“, „spašavanje svijeta“ i „zaštita dostojanstva ljudi“. Funkcije modernog rata značajno se razlikuju od prethodnih tipova; prvo, modernim ratovima se izgrađuju nacije i ekspandira određena civilizacija, drugo, interesi i ideje šire se nehumanim načinima i tehnikama, s najčešćim rezultatom

³ Predljudsko razdoblje podrazumijeva animalne borbe, dok pojava primitivnog rata započinje pojavom primata koji govore i komuniciraju. Budući da je usmjeren protiv zajedničkog neprijatelja, jedna od temeljnih funkcija je održavanje socijalne solidarnosti u plemenu ili klanu. Pored simboliziranja grupe i plemena, primitivni rat je stvarao i održavao disciplinu, podređenost grupnom vođi i figurirao kao ispust za bijes koji je mogao biti prijetnja grupnoj harmoniji. Treće razdoblje povijesnog rata započinje prije šest do sedam tisuća godina s civilizacijama Egipta i Mezopotamije, kada rat postaje duboko ukorijenjen kao kulturno obilježje mnogih društava i često vodi dezintegraciji civilizacija. Za razliku od prethodnog razdoblja, kada je primarna funkcija rata bila socijalna stabilnost, sada je to društvena promjena, pa sukladno tome ovim ratovima dominiraju privatni interesi i ciljevi elita i vladajućih klasa, te postaju uobičajene plaćeničke vojske.

sinteze konfliktnih mišljenja i spajanjem društava, a ne uspostavljanjem dominacije ili totalnim istrebljenjem. Treće, moderni rat koristi se kao način održavanja statusa i interesa nacije, a u isto je vrijeme korak prema uspostavljanju međunarodnog reda. Načelo ravnoteže moći nacija simbolizira ovu funkciju i posljedice.

Među autorima postoji slaganje o društvenoj uvjetovanosti rata. Tako je prema Wrightu moderni rat istovremeno uzrok i posljedica promjena u socijalnom, političkom, ekonomskom i religioznom životu, dok M. Janowitz, koji ovaj fenomen promatra u kontekstu generalne teorije socijalnog konflikta, pristupa ratu kao socijalno uvjetovanom, te ističe kako društvena znanost ne može previdjeti njegov distinktivan aspekt kao socijalne promjene. Takav pristup razvidan je i u Janowitzovoj tipologiji vojnih elita⁴ od kojih je svaka povezana s posebnom vrstom socijalnog poretka, a prijelaz od jednog tipa elite k drugome pokazuje pravac promjene u modernom društvu (Lowry i Rankin, 1969.:589-592).

U kontekstu razmatranja koncepta rata, predočit ćemo i podjelu teorija o ratu E. Kiseru (2000.:3241-3245). Prema ovom autoru rat je, kao događaj od iznimne važnosti, predmet zanimanja znanstvenika već dva milenija. Međutim, velik broj teorija prije je doveo do neslaganja i rasprava, nego do prihvaćenih odgovora. Prema Kiseru, studije o ratu se mogu podijeliti u tri široke kategorije od kojih prve u središte analize postavljaju međudržavni sustav kao cjelinu i usredotočuju se na to koliko značajke sustava utječu na učestalost rata. Među autorima ovih teorija postoji slaganje da je u određivanju rata važna distribucija moći, ali se razlikuju po pitanju koji tip distribucije moći čini rat vjerojatnijim. Tako prema teorijama ravnoteže moći, jednaka distribucija moći u sustavu omogućuje mir, a nejednaka vodi ratu, dok, s druge strane, teorije hegemonije stabilnosti sugeriraju obratno; nejednaka raspodjela moći u sustavu producira mir, dok jednaka rezultira ratom. U prvu skupinu također pripadaju i teorije tranzicije moći prema kojima različite stope ekonomskog rasta uvjetuju da rastuća nacija brzo sustiže hegemoniku državu u sustavu, te inicira rat kako bi zamijenila državu hegemonu. Druga skupina su teorije koje za jedinicu analize uzimaju državu, čiju sklonost k ratu određuju politička, ekonomska i kulturna obilježja i odnosi. U ovu skupinu pripadaju liberalno-ekonomske teorije, počevši s A. Smithom, a prema kojima kapitalizam promovira mir. Naime, u tom sustavu više nije racionalno ratovati jer se povećavaju koristi od mira, kao što je porast produktivnosti i trgovina, te, s druge strane, istodobno rastu troškovi ratovanja u vidu proizvodnje novih i boljih instrumenata destrukcije. Na drugoj su strani marksističke teorije

⁴ Aristokratski model znakovit za zapadne nacije prije industrijalizacije, obilježava slaba specijalizacija vojnih elita, regrutiranje vojnog vodstva iz civilnih elita, te socijalna i funkcionalna integracija vojnih i civilnih elita. U demokratskom modelu civilne i vojne elite se diferenciraju, a vojna sadrži malu i visoko specijaliziranu profesionalnu elitu koja funkcionira pod setom formalnih birokratiziranih pravila i regulativa. Iz aristokratskog modela može se razviti i totalitarni model kao oblik subjektivne kontrole, gdje revolucionarna politička elita koristi različite tehnike kontrole nad vojnima. Posljednji, *garrison-state* model može se razviti iz demokratskog i totalitarnog, u slučajevima kada slabi civilna moć nad vojnima, te vojska postaje stalna krizna institucija intimno povezana sa svim aspektima socijalnog i političkog života. Janowitz upozorava kako se s tom prijetnjom suočavaju demokratska i totalitarna društva suvremenog svijeta.

prema kojima ekonomski problemi, koji su svojstveni naprednim kapitalističkim ekonomijama, potiču rat i imperijalističku ekspanziju putem ratova. Treća skupina teorija razmatra rat kao rezultat odlučivanja malih grupa. Prema teoriji racionalnog izbora B. de Mesquita, ratovi se vode kako bi se utjecalo na politike drugih država, te kako bi ih se učinilo što sličnijima vlastitim interesima. Odluku o početku rata donosi vladar rukovodeći se racionalnim izborom i kalkuliranjem koristi i troškova, te vjerojatnosti pobjede.

POJMOVI OKOLIŠA I OKOLINE

Prema određenju u *Zakonu o zaštiti okoliša, Pojašnjenje pojmova, Članak 3, Stavak 22* „okoliš je prirodno okruženje organizama i njihovih zajednica uključivo i čovjeka, koje omogućuje njihovo postojanje i njihov daljnji razvoj: zrak, voda, tlo, zemljina kamena kora, energija te materijalna dobra i kulturna baština kao dio okruženja kojeg je stvorio čovjek; svi u svojoj raznolikosti i ukupnosti uzajamnog djelovanja“.

Izuzev okoliša, potrebno je ukazati i na pojam okoline koji bi u najširem smislu, obuhvaćao sve sadržaje i odnose koji se nalaze „oko“ nekoga ili nečega na što se ili na koga se ti sadržaji (prirodni i društveni) odnose. To znači da u pojmu okolina treba imati na umu aktere o čijoj okolini govorimo, odnosno, poimanje okoline je pojm-ljivo u relaciji na neki subjekt, pa bi prema ovom određenju okolina pretpostavljala postojanje određenog centra koji je aktivan prema okolini (Cifrić, 1989.:42).

Treba napomenuti i kako se pojam „okolina“ često upotrebljava kao sinonim za „sredina“. U anglosaksonskom jezičnom području nema razlike u terminima, tako termin *environment* podrazumijeva okolinu, sredinu i okoliš. Ipak I. Cifrić preporuča upotrebu termina „sredina“ za označavanje socijalnog i prostornog radijusa kretanja biološke grupe (čovjeka), a termin „okolina“ za označavanje onoga što je oko grupe, oko radijusa u kojemu dotična grupa živi. Nadalje, urbanisti koriste pojam „životna sredina“ u smislu obuhvaćanja zone dodira između nekog naselja i „prirodne okoline“ (1989.:41).

Pri određenju okoline je znakovito da se u okviru toga pojma podrazumijeva prirodna i socijalna okolina. Prema I. Cifriću prirodnu okolinu sačinjava tlo, voda i zrak, kao životni prostor za biljke, životinje i mikroorganizme, dok socijalna okolina podrazumijeva ljudskim radom stvorena materijalna dobra, odnosno, produkte i strukturu društvenih interakcija članova unutar neke zajednice i među zajednicama, tj. *proces* i naravno same *aktere* (1989.:44). Unatoč toj distinkciji, nemoguće je odvojeno promatrati ove sustave jer se čovjekovo djelovanje – antropološka akcija osjeća i u najizoliranijim „prirodnim“ područjima kao što se utjecaj prirodne okoline osjeća i u urbaniziranim središtima. Stoga je danas teško razgraničiti *svijet čovjekove kulture u prirodi* i *prirodu u svijetu čovjekove kulture* (1989.:47). Sukladno prethodnim određenjima relevantnih pojmova, u našim je razmatranjima utjecaja rata na okoliš primarna neodvojivost prirodnog i socijalnog u ovom pojmu, pa ćemo tako u okviru utjecaja ratova na okoliš raspravljati o relacijama na prirodne, socijalne i kulturne sustave.

VIJETNAMSKI RAT –UNIŠTENJE OKOLIŠA KAO RATNA STRATEGIJA

U ratovanju treba brinuti o zaštiti prirodnog okoliša od rasprostranjenog, dugoročnog i ozbiljnog oštećivanja. Ova zaštita uključuje zabranu upotrebe metoda ili oblika ratovanja koji su usmjereni ili od kojih se može očekivati da uzrokuju takve štete prirodnom okolišu i na taj način naruše zdravlje ili opstanak populacije.

(Protocol Additional to the Geneva Conventions; Odjeljak III Civilni objekti, Članak 55. Zaštita prirodnog okoliša)

Vijetnamski rat⁵ se često u literaturi određuje arhetipskim primjerom zlorabe okoliša u ratne svrhe (Westing, 2002.). U odnosu na prethodne, pa i svjetske ratove, ovaj rat donosi novi način ratnog djelovanja, gdje je nasilje, pored vojno-socijalnog kao redovitog cilja, svjesno usmjereno na prirodni okoliš i ekosustave u njemu. Ratna sredstva i tehnologije u ovome su ratu primarno bile usmjerene na prirodni okoliš, ali se njegovim uništavanjem postizao indirektan utjecaj na onemogućavanje vojnih djelovanja protivnika, ili na osnovne potrebe i iscrpljivanje stanovništva, pa se može kazati kako je uništenje okoliša u ovome ratu poslužilo kao ratna strategija.

Jedan od načina destruktivnog djelovanja na okoliš u ovome ratu posljedica je uvođenja helikoptera kao novine u ratovanju, koji je vojnim snagama omogućavao dostupnost inače teško pristupnih terena. Upotreba ove letjelice je podrazumijevala odgovarajuće terene za slijetanje, pa su, kako bi se načinio ravan teren, korištene tzv. *Comando Vault* bombe koje su eksplodirale iznad zemlje, a sva je snaga usmjeravana horizontalno. Eksplozija ovih bombi čupala je stabla i druge prepreke, odbacujući ih i do 60 metara od epicentra, stvarajući ravan prostor površine 50 hektara. Pritisak koji bi nastao zbog eksplozije ubijao je i ranjavao životinje i ljude (Supek, 1978.:144). Drugi način svjesnog i sustavnog uništavanja okoliša u ovome ratu bilo je „čišćenje“ površine zemlje pomoću posebnih traktora i plugova kako bi se omogućila pokretljivost i komunikacija vojnih trupa (Supek, 1978.:142-143). Uskoro se ovaj način pretvorio u masovna uništavanja šuma čime se osiguravao pregled terena i onemogućavalo sklonište za drugu stranu. Posljedice ovih ratnih djelovanja bile su uništenje ekosustava biljaka i životinja, erozija brdskih dijelova, poplave i intenzivni rast korova.

Vijetnamski rat karakterizira i korištenje biološkog oružja s biljnim otrovima kao biološki rat protiv bilja.⁶ Takvo je djelovanje na prirodni okoliš imalo kao socijalni cilj uništenje prehrambenih resursa stanovništva. Ovakvim ratnim taktikama namjerno je uništena prehrana koja bi bila dovoljna da se godišnje prehrani 894 000 Vijetnamaca

⁵ Vijetnamski rat je dugotrajni sukob Sjevernog i Južnog Vijetnama, a sudjelovanje snaga SAD-a bilo je najizraženije u razdoblju od 1965. do 1968. godine. SAD su se u ovaj rat umiješale zbog straha od utjecaja tadašnjeg SSSR-a i širenja komunizma.

⁶ Biološko oružje se koristi u biološkom ratu s ciljem namjernog izazivanja masovnih infektivnih bolesti ljudi, životinja i korisnog bilja u epidemijskim razmjerima i slabljenja ratnih potencijala protivnika. Međunarodne konvencije koriste dvojne nazive kao „bakteriološko (biološko) oružje“ i „bakteriološki (biološki) rat“ (Bokan, 2003.:30).

(Supek, 1978.:142), a nisu zanemarive ni ekološke posljedice.⁷ Štete nastale u okolišu ovim djelovanjima toliko su intenzivne i široke da se mogu odrediti ekocidom.⁸ Oko tri desetljeća poslije mnogi pogođeni ekosustavi se još nisu oporavili, a dugoročne posljedice uključuju gubitak habitata i biološke raznolikosti, ozbiljne i stalne probleme javnog zdravlja, enormne ekonomske gubitke i ozbiljna ograničenja razvitka (Westing, 2002.:2). Četvrti način ružavanja okoliša su masovna bombardiranja šuma i polja s ciljem rastjerivanja i onemogućavanja kretanja neprijatelja. Ovo „sredstvo gospodarenja krajolikom“ (Supek, 1978.:143) stvorilo je beskonačan broj kratera širokih 9 i dubokih 4 metra, kojima su posredno i neposredno uništena poljoprivredna područja i sustav napajanja, te je došlo do provala slane vode u blazinama obale. Krateri su izložili zemlju atmosferi pa je ona nepovratno okamenjena, a uz to su nastali močvarni tereni u kojima se razmnožavaju prijenosnici bolesti. Konačno, kako dio bombi ne eksplodira one su ostale kao stalna prijetnja stanovništvu i okolišu. Rat u Vijetnamu I. Supek određuje kao „rat protiv okoline“ (1978.:140) i rezultat „luksuzne, na jakom kapitalu zasnovane metode ratovanja protiv pobunjenika... žalostan vid rata s obzirom na brzo uništavanje svjetske okoline“. Neosporni su dugoročni utjecaji ovoga rata na socijalni okoliš posebice s obzirom na „neposrednu i usku vezanost indokineskog seljaštva za resurse vlastite zemlje“ (1978.:145). Vojna djelovanja su prouzročila lančane i dugoročne ekološke, socijalne i ekonomske posljedice. Prema podacima koje navodi V. Quy, tri desetljeća nakon završetka rata nema naznaka prirodnih regeneracija uništenih habitata. Animalne populacije su prorijeđene i razlikuju se od onih prije rata. Kemijski spojevi poremetili su prirodne uvjete pretvarajući bogate šumske ekosustave velike bioraznolikosti u iscrpljene ostatke. Zbog gubitka habitata mnoge životinjske vrste posebno veći sisavci i ptice postali su rijetki, ili su ugroženi, a neki su na rubu istrebljenja (2002.:10). Uništavanje ekosustava izazvalo je lančane reakcije na socijalna i ekonomska kretanja. Primjerice, zbog gubitka staništa morskih organizama duž vijetnamske obale i Južnoga kineskog mora došlo je do redukcije riblje populacije, što je vodilo pojačanoj eksploataciji, te u konačnici problemima siromaštva i gladi. Zbog nemogućnosti prehrane pojedinci i obitelji iz tih područja migrirali su u gradove, gdje su se bespravno naselili. Osim osobnih tragedija, takav je oblik naseljavanja u gradovima postao ozbiljna prepreka urbanom razvoju (Lang, 2002.:13). Dugotrajne posljedice rata ogledaju

⁷ Djelovanju 72 milijuna litara herbicida izloženo je 10 posto šuma Južnog Vijetnama uključujući trećinu mangrovog drva koje ima vitalnu ulogu u obalnoj ekologiji i u održavanju ribljeg fonda. Jedan od najčešće korištenih herbicida bio je *Agent Orange* koji sadrži visoko toksični dioksin. Oko 170 kg dioksina disperzirano je primarno u ruralnim područjima Južnog Vijetnama, a ostaci se i danas detektiraju u zemlji. Drugi široko korišteni herbicid je *Agent Blue* koji sadrži visoku količinu arsena (Westing, 2002.:3).

⁸ Podrijetlo načela ekocida povezuje se upravo s uništavanjem okoliša tijekom rata u Vijetnamu. Termin ekocid prvi put preispituje B. Weisberg, 1970. godine, u svojoj knjizi *Ekocid u Indokini*, u kojoj se raspravlja o američkoj intervenciji u Vijetnamu (1964.-1970.). Prema ovom autoru, prvi je ovaj termin upotrijebio prof. A. W. Galston, kada je na *Konferenciji o ratu i nacionalnoj odgovornosti*, Washington, 1970., predložio međunarodni dogovor o zabrani ekocida, kao namjernoj destrukciji okoliša. Weisberg naglašava kako nema sumnje da je termin „ekocid“ rezultat recentne zabrinutosti da uporaba kemijskog oružja u Vijetnamu zahtijeva koncept sličan konceptu genocida“ (Pompignan, 2007.).

se u krugu siromaštva u kojemu i danas živi znatan dio vijetnamske populacije, što je sve pogoršano zbog uništenja okoliša, opsežnim zdravstvenim problemima i nepovoljnim ekonomskim uvjetima (Dwernychuk, 2002.:15).

RAT U IRAKU – DESTRUKCIJA KULTURNE BAŠTINE

...zabranjeno je: a) Počiniti bilo koji neprijateljski akt usmjeren protiv povijesnih spomenika, umjetničkih djela ili mjesta štovanja koji čine kulturno ili duhovno naslijeđe naroda; b) Koristiti takve objekte u cilju podrške vojnim naporima; c) Učiniti takve objekte objektima odmazde.

(Protocol Additional to the Geneva Conventions; Odjeljak III Civilni objekti, Članak 53. Zaštita kulturalnih objekata i mjesta štovanja)

Pod pojmom kulturne baštine podrazumijeva se široki opseg sadržaja. Prema određenju I. Maroevića, kulturna baština, prvenstveno materijalna, podrazumijeva najširi fenomen kultiviranog krajolika koji svjedoči o čovjekovu životu u prostoru i povijesnom razvoju, potom povijesne cjeline izgrađenih naseobina i naselja, od zaseoka do megalopolisa, sa svim međuodnosima prirodnog i ljudskom rukom stvorenog okoliša, koji čine okvire ljudskog prebivanja u prostoru. Konačno, ovaj pojam obuhvaća i pokretnu kulturnu baštinu koju čine predmeti i stvari koje su svjedoci čovjekova umijeća, života i djelovanja, te koji čuvaju i prenose stvarnu živu povijest vremena u kojem su nastali (2001.:235-236).

Prema ovakvom određenju, svaki je oružani sukob prijetnja nekom od aspekata kulturne baštine, međutim, kao iznimno destruktivan prema ovom dijelu okoliša pokazao se rat u Iraku, vođen od ožujka do svibnja 2003. godine kao vojna intervencija međunarodne koalicije na Irak. Povod ratu je bila sumnja na posjedovanje oružja za masovno uništenje i neispunjenje obveza Iraka u pogledu razoružanja. Od presudnog značenja je bila u ovom ratu korištena tzv. *Shock and Awe* strategija,⁹ kao upotreba svih snaga i sredstava s ciljem brze uspostave dominacije. Ova se strategija, izuzev na vojnoj sili i stanovništvu, manifestirala i u destrukciji kulturne baštine i dobara. Područje na kojem se vodio ovaj rat, s ostacima najstarijih civilizacija i kultura, iskopinama drevnih gradova, arheološkim nalazištima i muzejima,

⁹ *Shock and Awe* podrazumijeva rapidnu dominaciju kao vojnu doktrinu utemeljenu na upotrebi maksimalne moći. Pokretljivost se ostvaruje rapidno kako protivnik ne bi stigao reagirati, a dominacija znači uspostavu fizičke i psihološke nadmoći nad protivnikom. Fizička dominacija uključuje mogućnost da se uništi, razoruža, poremeti, neutralizira i učini nemoćnim, a psihološka dominacija znači uništenje, poraz i neutralizaciju protivnikove volje da se odupre. Temeljni cilj ove strategije je protivnikova volja, percepcija i razumijevanje. Mehanizam postizanja takve dominacije je postavljanjem dovoljnih uvjeta „*Shock and Awe*“ nad protivnikom kako bi ga se uvjerilo ili prisililo na prihvatanje strateških i vojnih ciljeva. U grubim terminima, rapidna dominacija treba uspostaviti kontrolu nad okolišem i paralizirati ili toliko preopteretiti protivnikovu percepciju i shvaćanje događaja da neće biti sposoban za otpor (Ullman i Wade, 1996.:xxv).

sveobuhvatno reprezentira prethodno navedeno određenje kulturne baštine. Te su vrijednosti na ovom području bile ugrožene vojnim aktivnostima za vrijeme Zaljevskog rata od 1990. do 1991. godine, da bi novi rat 2003. godine dodatno povećao rizik. Svjesne opasnosti po kulturnu baštinu, međunarodne organizacije su upozorile svjetsku javnost na potrebu očuvanja i zaštite.¹⁰ Međutim, i u ovom se slučaju, uz najbolje namjere, potvrdila njihova ograničenost i neefikasnost kada je riječ o ratnim sukobima. Unatoč tome što se posljednjih godina zbivaju velike promjene u pristupu zaštiti kulturne baštine, što se ogleda u činjenici da, prije nešto više od stoljeća izrazito europski koncept zaštite, postaje svjetski, te da svijest o kulturnoj baštini i potrebi njezina očuvanja i zaštite dobiva globalne razmjere (Maroević 2001.:235), rat u Iraku još jednom je potvrdio neosjetljivost ratnih sukoba na napore međunarodnih organizacija, kao i činjenicu da je u ratovanju primarno ostvarenje vojnih ciljeva.

U slučaju Iračkog rata, sukladno prethodnom određenju kulturne baštine, razlikovat ćemo tri načina destruiranja tih vrijednosti. Prvi je narušavanje kultiviranog krajolika, kao ostataka starih gradova i arheoloških građevina na otvorenom, bombardiranjima i drugim vatrenim djelovanjima. Za ovaj način ilustrativna su oštećenja raketama zida zigurata u Uru iz 2100. pr. Kr., zatim citadele u Kerkuku koja je oštećena bombardiranjima ili općenite štete koje su pretrpjeli antički gradovi Der ili Tell Aquarte Mosul. Drugi vid je devastacija pokretne kulturne baštine, konkretizirana u pljački Iračkog muzeja iz kojega su odneseni kipovi, rukopisi i drugi predmeti neprocjenjivih vrijednosti; čin koji je UNESCO procijenio katastrofom. Muzej je opljačkan između 8. i 12. travnja 2003. godine tijekom svrgavanja režima S. Husseina, kada je u tijeku ratnih djelovanja nastalo razdoblje vakuuma i bezakonja. Iako se u početku procjenjivalo kako je iz muzeja nestalo čak 170 000 predmeta, istraga koju je predvodio M. Bogdanos¹¹ utvrdila je da se radi o 14-15 tisuća antikviteta. Istraga je pokazala da su među kradljivcima bile tri grupe: profesionalci koji su prepoznali i krali najvrjednije predmete, slučajni kradljivci i upućene osobe. Grupa stručnjaka na čelu s Bogdanosom uspjela je načiniti popis nestalih predmeta i vratiti oko polovine ukradenoga (2005.:477). Treći način devastacije kulturne baštine proizlazi iz prethodnog, a podrazumijeva pokretnu baštinu, predmete i vrijednosti koje nisu pronađene, te su tako najizvjesnije zauvijek izgubljene kao baština čovječanstva. Naime, neki su predmeti tijekom krađe ili prodaje oštećeni ili uništeni, dok su drugi

¹⁰ Slijedeći izvješća o štetama kulturne baštine u Iraku, Bagdadu, Mossulu i Tikritu, generalni direktor UNESCO-a Koichiro Matsuura, nazvao je ovo područje kolijevkom civilizacije i ukazao na nužnost zaštitnih akcija (*UNESCO Archives Portal*, 2003.).

¹¹ Nakon pljačke mnoge su zemlje i institucije optužile SAD da nisu zaštitile Muzej. Na Inicijativu UNESCO-a sastavljen je tim od 30 eksperata iz 14 zemalja koji su tražili od SAD-a da poduzmu mjere zaštite arheoloških i kulturnih spomenika. M. Bogdanos, brigadir US vojske predvodio je tim koji je, koristeći posebnu metodologiju, proveo brzu i opsežnu istragu ove pljačke u suradnji s međunarodnim i iračkim institucijama. Bogdanos u svojim izvješćima drži US snage odgovornima što im je trebalo četiri dana, tijekom kojih je Muzej opljačkan, da se odazovu apelu koji im je uprava Muzeja uputila 12. travnja. Među predmetima koje je pronašao i vratio je najvrjedniji antikvitet Muzeja tzv. Warka Maska, skulptura ženske glave iz 3100. pr. Kr. koju je pronašao na jednom imanju kod Bagdada (*Archaeology*. A Publication of the Archaeological Institute of America, 2003.).

prodani na crnom tržištu antikviteta, te su sada u privatnom vlasništvu. Ovakvom devastacijom pokretna baština je nasilno istrgnuta iz autentične sredine kojoj je pripadala i u kojoj je imala posebna značenja, a također su izgubljene mogućnosti njenog daljnjeg proučavanja i promatranja u izvornom kontekstu.

Iako zaštita kulturnih dobara ima dugu povijest, s temeljima u Haškoj međunarodnoj konvenciji koja je već 1889. godine sukobljenim zemljama postavila obvezu zaštite spomenika kulture, te na tom planu postoje naponi međunarodnih organizacija, Irački rat potvrdio je kako je „vrlo mali stupanj primjenjivosti pravnih normi o imunitetu i iznimnom statusu kulturnih spomenika u oružanom sukobu, usprkos sankcijama, usprkos potpisom preuzetih obveza o poštivanju međunarodnih akata i bez obzira na posljedice koje mogu nastati uslijed nepoštivanja tih obveza“ (Peić, 1992.:99).

RAT U PERZIJSKOM ZALJEVU – TERORIZIRANJE PRIRODNOG OKOLIŠA¹²

Napadi na prirodni okoliš na način odmazde su zabranjeni.

(Protocol Additional to the Geneva Conventions, Članak 55. Zaštita prirodnog okoliša)

Srednji istok, određenije područje Perzijskog zaljeva, među najvećim je svjetskim nalazištima nafte i središte naftnih industrija, odakle proizlazi izuzetni geostrateški, odnosno ekonomski značaj ovog područja, a time i uzroci rata. Relativno kratak rat u Perzijskom zaljevu, od 2. kolovoza 1990. do 28. veljače 1991. godine, bio je sukob snaga Iraka i međunarodne vojne koalicije¹³ sastavljene od 34 zemlje koje su predvodile SAD i Velika Britanija, a uz odobrenje Ujedinjenih nacija. Uzrok ovome ratu je bila iračka okupacija Kuvajta 2. kolovoza 1990. godine, pod izlikom Iraka da Kuvajt ilegalno crpi naftu s iračkog teritorija. Iračke snage su u kratkom roku okupirale važne položaje diljem Kuvajta, a SAD su odmah poduzele diplomatske aktivnosti suprotstavljajući se invaziji, jer je okupacija Kuvajta značila prijetnju funkcioniranju njihove ekonomije koja dijelom počiva na uvozu nafte iz te zemlje. Bushova adminis-

¹² Ovdje koristimo određenje B. Grosscupa koji djelovanja zaraćenih strana u ovom ratu, u kontekstu ekoloških posljedica, određuje terminom *terrorizing the environment* (2006.:115).

¹³ Z. Bauman obrazlaže novi fenomen „lebdećih koalicija“ kao novih ratnih strategija u kojima više ne postoje veliki vojni savezi nego se stvaraju promjenjive koalicije koje obuhvaćaju različite zemlje. Počimajući rat protiv talibana, D. H. Rumsfeld je upozorio da rat „neće voditi veliki ujedinjeni savezi, nego „lebdeće koalicije“ zemalja koje se mogu mijenjati i širiti. Njegov zamjenik P. Wolfowitz podržao je ovakvu strategiju kada je anticipirao „promjenjive koalicije“ predviđajući da u nadolazećim ratovima neke nacije mogu pomoći u izvjesnim operacijama a druge mogu biti pozvane da sudjeluju s različitim kapacitetima. Kako je sumarizirao s novom vojnom mudrošću „da bi bili efikasni, moramo biti fleksibilni. Moramo se prilagođavati.“ (Bauman, 2002.:86).

tracija je hitno poduzela korake proguravši Rezoluciju 660 u Savjet sigurnosti UN-a, u kojoj osuđuju invaziju i zahtijevaju povlačenje iračkih snaga iz Kuvajta. Istodobno se u Pentagonu hitno razmatra ratni plan razvijen 1989./90. godine, koji je imao dva temeljna cilja: napasti ratoborni Irak i osigurati dotok nafte Zapadu, što se imalo ostvariti strateškim zračnim udarima koji su bili središnja komponenta ovoga vojnog plana (Grosscup, 2006.:107).¹⁴

Tijekom priprema koalicijskih snaga za napad, S. Hussein je u svojim govorima prijetio uništavanjem okoliša. Tako je u kolovozu 1990. godine izjavio da će, ukoliko njegova vojska bude silom istjerana, Kuvajt biti spaljen. Svoje prijetnje ostvario je u siječnju 1991. godine, kada su iračke vojne snage u Kuvajtu otvorile ventile naftnih terminala i pustile velike količine sirove nafte u Zaljev. Prema procjenama iračka je vojska odgovorna za namjerno ispuštanje oko 11 milijuna barela nafte, onečistivši tako više od 800 milja kuvajtske i saudiskoarabijske obale. Međutim, doslovno su se njegove prijetnje ostvarile prilikom povlačenja iračkih snaga iz Kuvajta, kada je zapaljeno više od 700 bušotina na kuvajtskim naftnim poljima. Bušotine su gorjele više od osam mjeseci trošeći po procjenama 5-6 milijuna barela nafte i 70-100 milijuna kubnih metara prirodnog plina na dan (MacLeod McClain, 2001.).

Paljenje naftnih izvora u potpunosti je ispunilo osvetničke ciljeve S. Husseina, jer je uzrokovalo značajne ekonomske štete kuvajtskoj proizvodnji nafte, iznimne ekološke posljedice u ekosustavima kojima će biti potrebno određeno vremensko razdoblje da uspostave ravnotežu, te zdravstvene poteškoće stanovništvu.¹⁵ Iako su paljenje naftnih bušotina Iračani proglasili ratnom taktikom, taj akt se prije može protumačiti kao namjerno uništenje okoliša i resursa. Da se u ovom slučaju nije radilo o ratnoj taktici nego o teroriziraju prirodnog okoliša, potvrđuju zastrašivanja i prijetnje S. Husseina koje su realizirane u ratnim operacijama bez strateških i vojnih značenja, kao i surovost i beskrupuloznost ovoga postupka, kojemu nisu bile cilj samo ekonomska i ekološka šteta, nego i čin osvete u situaciji gubitka rata.

S druge strane treba istaknuti i činjenicu da su ratne akcije i snažni napadi saveznika tijekom ovoga rata također imali značajan utjecaj na okoliš, pa tako obje strane snose odgovornost za njegovo uništenje.¹⁶ Što se tiče savezničkih akcija, bombardiranje se odvijalo šest tjedana bez prestanka a bilo je usmjereno na strateške

¹⁴ Zbog preciznosti i načina djelovanja zapadni mediji su rat u Zaljevu nazivali „robo“ ili „teho“ rat (Grosscup, 2006:110), a Pentagon ga je proglasio vrlo efektivnim i moralnim jer je završio brzo i s minimalnim materijalnim štetama i ljudskim žrtvama. Kako bi opisali vojne operacije, zapovjednici zračnih snaga nazvali su ga „hiperrat“. U svibnju 1991. pukovnik John A. Warden, tvorac strategije zračnih napada, dao je posebno značenje ovom konceptu rata određujući ga kao rat koji kapitalizira visoku tehnologiju i iznimnu preciznost, operativno i strateško iznenađenje, te mogućnost da se nadvladaju sve ključne operacije i strategije neprijatelja (Grosscup, 2006.:111).

¹⁵ Od posljedica ovoga rata izdvojimo kako se ratnim razaranjima pripisuje porast malignih oboljenja, a posebno radioaktivnoj prašini što nastaje eksplozijom streljiva s osiromašenim uranom. Srčana i oboljenja organa za disanje povezuju se s udisanjem dima i toksičnih kemikalija koje su nastajale izgaranjem nafte. Poseban fenomen je tzv. *Gulf War Syndrom* kao niz simptoma koji se konstatiraju kod ratnih veterana koji su služili u ovom ratu.

¹⁶ B. Grosscup obje strane u ovom ratu određuje kao *environmental terrorists* (2006:115).

ciljeve, ali i na naftna postrojenja, rezervoare te distribuciju nafte.¹⁷ Ti su ciljevi u zračnim planovima bili označeni kao ključna proizvodnja vitalna za iračku ekonomiju. Tijekom šest tjedana zračnog rata bilo je 540 zračnih udara na naftne mete, koji su također uzrokovali naftne požare. O opsežnosti tih akcija svjedoči i podatak da su još tijekom zračne kampanje Britanci izjavili da je Irak izgubio 50 posto kapaciteta rafinerija (Grosscup, 2006.:115).

DOMOVINSKI RAT – NEDOSTUPNOST I SOCIJALNA OPASNOST OKOLIŠA

Svaka pojedinačna država, nikad, ni pod kojim okolnostima neće: a) Koristiti protupješačke mine.

(Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-personnel Mines and on Their Destruction, Članak 1 Općenite obveze)

U ratnim sukobima zaraćene strane se služe miniranjem tla kako bi zaštitile svoje položaje na crtama sukoba, kao i objekte ili područja koja su im od strateške važnosti, pa bi u tom smislu miniranje bilo dio ratne strategije. Međutim, postavljanje mina i eksplozivnih sredstava predstavlja posebnu i dugoročnu opasnost za stanovništvo koje je ograničeno ili onemogućeno u kretanju i obavljanju svakodnevnih aktivnosti i poslova. Sa stanovišta okoliša, miniranje je poseban vid njegove degradacije kojim ostaje nesiguran, neupotrebljiv, ekonomski neiskoristiv i nedostupan i nakon završetka ratnih sukoba. Kada je riječ o ovom načinu utjecaja rata na okoliš za primjer se može uzeti Hrvatska, koja spada među deset minama najugroženijih zemalja u svijetu.

Što se tiče stradavanja stanovništva prema podacima *Landmine Monitora* (2007.), na temelju izvješća Hrvatskog centra za razminiranje, ukupan broj žrtava od mina i neeksplozivnih ubojitih sredstava u razdoblju od 1991. do 2005. godine u Hrvatskoj se procjenjuje na 1768, od čega je 425 smrtno stradalih, a ostatak su teže i lakše ranjeni. Za ratnih godina, od 1991. do 1995. godine, od mina su nastradale 242 osobe od čega 254 smrtno. Međutim, opasnost od ovih sredstava ostaje i nakon završetka ratnih djelovanja, pa je tako u mirnodopskom razdoblju od 1996. do 2006. godine ukupno bilo 522 žrtve od kojih 165 sa smrtnim ishodom.¹⁸

¹⁷ Kako bi potkrijepio tezu o intenzivnosti djelovanja saveznika, Grosscup navodi korištena oružja i sredstva, te podatke o utrošenim količinama. Primjerice, tijekom šest tjedana bačeno je 88 500 tona eksploziva što bi mjesečno iznosilo 58 000 tona, a toliko je korišteno i u Vijetnamskom ratu, dok je u Koreji mjesečno upotrijebljeno 22 000 tona. Tijekom napada saveznika na Iran i Kuvajt bačeno je 25 000 bombi, a 3000 bombi samo na područje Bagdada (2006.:113). Od drugih sredstava korištene su vatrene bombe koje uništavaju sve u krugu 50 000 četvornih stopa, zatim BLU-52 koji su korišteni u Vijetnamu, klaster bombe i dr. (2006.:114).

¹⁸ Broj stradalih od mina po godinama u Hrvatskoj je iznosio: 1996. godine 124 od čega 32 smrtno, 1997. je bilo 120 žrtava od čega 36 poginulih, 1998. stradalih je bilo 94 od čega 37 sa smrtnim ishodom, 1999. stradalo je 58 osoba od čega 21 smrtno, 2000. godine

Izvjješća o stradanjima od mina u razdoblju mira govore o tome kako su najčešće žrtve muškarci, za vrijeme obavljanja svakodnevnih aktivnosti i poslova, primjerice, u obradi zemlje, prikupljanju drva, te lovu i ribolovu, a među stradalima ima i djece koja su naišla na eksplozivno sredstvo ili je ono eksplodiralo dok su se njime igrala. Od mina stradaju i oni kojima je razminiranje posao, pa je tako od 1998. do 2003. godine smrtno stradalo 20 pirotehničara, dok ih je 24 teže, a 4 lakše ranjeno (*Landmine Monitor*, 2004.).

Druga strana minske situacije u Hrvatskoj su minski sumnjiva područja, kao minama degradiran, opasan i nedostupan okoliš. Prema podacima *Landmine Monitora* (2005.) u travnju 2005. godine Hrvatska je procijenila miniranu i minski sumnjivu površinu na 1174 četvornih kilometara što obuhvaća područje od 121 grada i općine u 12 od 21 županije. Na minski sumnjivom području živi milijun stanovnika, a procjenjuje se da se na tim terenima još nalaze 157 244 protupješačke mine, 89 043 protuoklopne mine i značajne količine neeksplozivnih ubojitih sredstava. Najveći dio miniranih površina otpada na šume (54 posto), zatim poljoprivredne površine (17 posto), makiju (11 posto), livade i pašnjake (9 posto), te infrastrukturu i kuće s okućnicama (2 posto). Sadašnje stanje, nakon revizija i razminiranja, minski sumnjivih površina procjenjuje se na 997 četvornih kilometara.

Minama onečišćen okoliš nedostupan je stanovništvu duže od desetljeća nakon završetka rata, što ilustrira podatak Hrvatskog centra za razminiranje (2008.), da je danas minski sumnjiv prostor u Hrvatskoj obilježen s 14 500 oznaka upozorenja na minsku opasnost. U kontekstu nedostupnosti posebno treba istaknuti prirodnu baštinu kao nacionalne parkove i parkove prirode. Među takvim miniranim područjima u Hrvatskoj je nacionalni park Kopački rit unutar kojega je minski sumnjivo 37,5 četvornih kilometara, a troškovi razminiranja se procjenjuju na 500 milijuna kuna. Iako mine nisu opasnost za posjetitelje jer se nalaze u posebnom zoološkom rezervatu, onemogućena je opservacija terena i provođenje istraživanja, a velik problem predstavlja zaštita i očuvanje ove zaštićene prirode. Težina situacije pokazala se kada je u miniranom dijelu nacionalnog parka izbio požar koji je zahvatio i uništio velike površine zbog nemogućnosti vatrogasaca da uđu u požarište (Sajler-Garmaz, 2007.).

Na koncu treba spomenuti i način vraćanja miniranog okoliša u upotrebu i na korištenje stanovništvu. Odstranjivanje mina je dugotrajan proces kojim okoliš postupno i parcijalno postaje dostupan. Osim što se radi o rizičnom poslu, što potvrđuje navedeni podatak o broju stradalih pirotehničara, razminiranje je izuzetno kompleksan, spor i skup proces. Prema procjenama, za oslobođenje zemljišta od mina Hrvatskoj će trebati deset godina intenzivnog rada i oko milijardu i 473 milijuna američkih dolara (Mladineo i Knezić, 2003.). Za ilustraciju, u Hrvatskoj je na

nastradalo je 22 ljudi od čega 10 smrtno, a 2001. godine 32 od čega 10 smrtno. Godine 2002. bilo je 27 žrtava od čega je 6 poginulih, 2003. bilo je 12 stradalih od kojih je jedna osoba umrla, te je 2004. godine bilo 9 stradalih i 7 smrtno (*Landmine Monitor*, 2004.). Godine 2005. ponovno se bilježi porast stradalih na 12 osoba od kojih 4 smrtno (*Landmine Monitor*, 2006.), a 2006. godine također je zbilježeno 12 žrtava od čega jedna smrtno (*Landmine Monitor*, 2007.).

razminiranje u 2004. godini potrošeno 52 milijuna američkig dolara od čega je većinu sredstava osigurala Vlada (58 posto), a ostatak su bile domaće i strane donacije.¹⁹

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Rat je kompleksan fenomen koji zavisi od socijalnih mijena i procesa, te koji se destruktivno manifestira na društvo koje ga je uvjetovalo. U ovome radu, naša je orijentacija bila prikazati jedan od razornih aspekata rata - njegovo djelovanje na okoliš, a odabranim smo ratovima istaknuli tek dio i neke od mogućih odnosa i učinaka koje oružani sukobi mogu imati na okoliš. Uništenje prirodnog okoliša može biti ratna strategija s vojnim ciljevima, ali i onima usmjerenim na oslabljivanje stanovništva. Nadalje, prirodni okoliš u ratnim operacijama može biti sredstvo prijetnji, a njegovo uništenje osvetnički čin poraženih koji u bezizlaznoj situaciji gubljenja rata ne prezaju od postupaka koji nemaju vojna, niti strateška značenja, ali kojima se nanose bitne štete zemlji u kojoj se vodio rat i njenim saveznicima. Poseban vid utjecaja rata na okoliš predstavlja uništenje kulturne baštine, koja se tijekom ratnih operacija zanemaruje, a kulturne se vrijednosti podređuju ratnim ciljevima. Korištenjem eksplozivnih sredstava tijekom rata okolišom se manipulira u vojne svrhe, da bi, nakon njegovog završetka, tako degradiran i unatoč vizualne cjelovitosti, okoliš ostao dugoročno socijalno opasan i nedostupan. Primjeri ratova koje smo prikazali u ovom radu pokazuju kako se rat pojavljuje kao mehanizam kojim „socijalni sustav podešava prirodni svojim potrebama, a socijalni sustav agresijom“ s razornim posljedicama. „U socijalnom smislu one se najčešće kvalificiraju kao genocid, a u ekološkom kao ekocid“, te u kulturnom kao kulturocid. S obzirom da smo okoliš promatrali kao cjelinu života koji se u njemu odvija, onda se sva tri „cida“ mogu supsumirati kao oikocid (Cifrić, 1992.:145).

Uzroci današnjih ratova potvrđuju kako klasična definicija rata C. von Clausewitz (1873.), kao nastavka politike drugim sredstvima, vrijedi i u današnje doba, međutim, za razliku od vremena kada je nastala ova definicija, danas ratne tehnike i tehnologije ekspandiraju i intenziviraju se, omogućujući ratnim strategijama sve invazivnija i razornija djelovanja, koja usmjerena na bilo koji sustav izazivaju dugoročne, lančane efekte u drugima. Radi se o primjeni znanstvenih i tehnoloških dostignuća koja se materijaliziraju kao oružja s mogućnostima masovnog uništenja. Takav se razvitak pojavljuje kao prijeteci i ukazuje na stabilnost kao relativnu i razdoblja mira kao

¹⁹ Troškove razminiranja ilustrira „Nacionalni program protuminskog djelovanja u Republici Hrvatskoj 2005.-2009.“, koji je usvojio Hrvatski centar za razminiranje i dostavio Saboru 2005. godine. Prema tom programu ukupna sredstva potrebna Hrvatskoj iznose 3,32 milijarde kuna ili 549 668 873 američkih dolara (za razminiranje svih registriranih minskih polja i onih koja se pronađu tijekom operacija; uklanjanje minske prijetnje s područja kuća i okućnica i lokacija obnove infrastrukture, poljoprivrednih područja, livada i pašnjaka; potpuno obilježavanje minski sumnjivih područja i održavanje oznaka; obuhvaćanje svih rizičnih skupina u obrazovanje o opasnostima od mina; neprekidna psihosocijalna rehabilitacija, potpora i gospodarska reintegracija svih žrtava mina; te međunarodna promocija hrvatskog pristupa protuminskom djelovanju (*Landmine Monitor*, 2005.).

privremena. Ovaj razvitak ujedno pokazuje znakovitu dvojnost suvremenog društva koje, s jedne strane, kreira izvanredne mogućnosti napretka što na različite načine omogućuju produženje i poboljšanje kakvoće života, dok s druge, istodobno stvara sredstva negacije i destrukcije života i napretka.

Raspravu o negativnim efektima rata na okoliš ne bi trebalo shvatiti jednostrano, da je rat za okoliš najštetnija ljudska aktivnost. Naime, u mirnodopskim se uvjetima, kontinuirano i svakodnevno odvija dugotrajan proces učinka na okoliš u vidu intenzivnog industrijskog rasta i proizvodnje pod svaku cijenu. Posebice se to odnosi na zemlje koje su u razdoblju snažnog industrijskog razvoja bez kontrole, a u kojima je stanje okoliša daleko narušenije negoli u zemljama u kojima su se vodili spomenuti ratovi. Tako je ekološka kriza, kao nemilosrdno iscrpljivanje i onečišćenje okoliša, i mimo rata, „univerzalni fenomen suvremenog doba koji sve više ekspandira“ (Cifrić, 1998.:85). Stoga destrukciju okoliša ne možemo povezivati isključivo s ratom, nego se „*oikocid*“ permanentno zbiva i pred našim očima samo u drugoj formuli - napretka i razvoja“ (Cifrić, 1992.:146). Kako smo već naglasili, rat je teška i izvanredna socijalna situacija u kojoj je poremećeno funkcioniranje sustava, ugrožen život zajednice i pojedinaca. Njegove su posljedice u svakom aspektu negativne, a one u okolišu su agresivne, trenutačne i odmah uočljive. S druge strane, rast i razvoj su obilježja normalnosti, dio redovitog socijalnog i ekonomskog života, čiji se rezultati pozitivno vrednuju, a posljedice na okoliš su postupnije, vizualno manje upečatljive i često se kompenziraju materijalnim ili drugim beneficijama. Tako, svaka na svoj način, ratna i mirnodopska aktivnost destruktivno djeluju na okoliš, međutim, ove se djelatnosti povezuju u smislu da se ciljevi jednog ostvaruju putem drugog, pa se tako, rat koji ima izravne i privatne ciljeve ostvarivanja profita i poticanja proizvodnje, koristi i u formuli razvoja (Cifrić, 1992.:146). Suvremeni oružani sukobi sve se manje vode radi političkih prijevora, a sve više kako bi se osigurao kontinuitet razvoja, radi posjedovanja ili kontrole resursa na kojima se temelji razvoj. Gledano sa stanovišta stanja okoliša, ratne i mirnodopske aktivnosti se nadopunjuju i čine cjelovitost čovjekovog djelovanja na destrukciji okoliša. Svjetska ekološka kriza najbolja je manifestacija udruženog ratno-mirnodopskog djelovanja. Ta je kriza prijetnja ne samo prirodnome, nego i opstanku društvenoga, te dovodi u pitanje sam sustav (Cifrić, 1998.:105), kao što je i pokazatelj kako je nužna promjena socijalnog, sustava vrijednosti i konstelacije interesa kao temelja na kojima počiva civilizacija (1988.:14).

Liberalne teorije modernizacije rat su tumačile kao iracionalan način rješavanja konflikta, te su optimistično držale kako će modernizacija, budući da joj je svojstvena rastuća racionalizacija, uvjetovati postupni nestanak rata. Ratove koji su se i nadalje događali ove su teorije objašnjavale nedostatkom ili nedovoljnom modernizacijom, te opstankom antimodernizacijskih snaga u društvima (Roxborough, 1999.:491-492). S obzirom na kontinuitet ratnih sukoba, ove su teorije očigledno precijenile značaj modernizacije. Naprotiv, čini se da kontekst i učestalost oružanih sukoba potvrđuje suprotno, da potrebe nastavka modernizacije potenciraju ratne sukobe. Rezerve ključnih resursa održanja suvremenog društva, kao što je voda za održanje života i fosilna goriva za održanje razvoja, danas su ograničene, a po nekim predviđanjima njihovo se iscrpljivanje očekuje krajem tekućeg stoljeća, pa je

stoga izvjesno očekivati kako će se kompeticija i sukobi oko njihovog posjedovanja ili kontrole nastaviti i u budućnosti. Ne samo nedostatnost ili iscrpljivanje resursa, nego i drugi aspekti ekološke krize kao onečišćenja, porast stanovništva, proizvodnja hrane, promjene klime, prirodne katastrofe i drugo, čine rat globalnim rizikom i u budućnosti sve vjerojatnijim događajem. Sukladno tome, prije bismo fenomen rata promatrali u kontekstu teze U. Becka, da je modernizacija potpuno „*istrošila i izgubila svoju suprotnost* i sada pogađa *samu sebe* svojim premisama industrijskog društva i njegovim funkcionalnim principima. Modernizacija u horizontu iskustva predmoderne potisnuta je *refleksivnom* modernizacijom“ (2001.:19). Prema ovom autoru, problemi modernog društva posljedica su tehnoekonomskeg razvoja, pri čemu proces modernizacije postaje „refleksivan“, odnosno postaje vlastita tema i problem (2001.:32). U tom kontekstu rat bi nedvojbeno pripadao rizicima modernizacije koji su „*paušalni proizvod* mašinerije industrijskog napretka i *sistematski se pojačavaju* njenim daljnjim razvojem“ (2001.:35). Rat bismo u rizike modernizacije ubrojili i po globalnosti njegove prijetnje i njegovim suvremenim razlozima, kao temeljnim odlikama ovih rizika.

Primjeri ratova koje smo prikazali u ovom radu pokazali su kako se suvremeni rat pojavljuje „i u geografski specifičnim područjima i *nespecifično* i *univerzalno*“, te kako neproračunljivi i nepredvidljivi mogu biti zamršeni putovi njihovih štetnih efekata (2001.:43). Također smo u analizama dotaknuli i činjenicu da rizici modernizacije u svom rasprostriranju pokazuju društveni efekt bumeranga, koji se manifestira u tome da će ranije ili kasnije oni doskočiti i onima koji ih proizvode ili od njih profitiraju (2001.:55). Konačno i sam U. Beck podrazumijeva rat kao rizik modernizacije i to u njegovom najgorem poznatom obliku, kada kaže kako pod krovom rizika modernizacije, prije ili poslije, počinitelj i žrtva postaju jednaki. Ovo je evidentno u najgorem zamislivom slučaju - u nuklearnom ratu (2001.:56-57). Razvijajući svoju tezu o društvu rizika, U. Beck navodi kako svjetsko društvo rizika obilježavaju tri razine opasnosti, a to su ekološka kriza, ekonomska kriza i, nakon terorističkih napada 11. rujna, prijetnja međunarodnih terorističkih mreža (2002.:41-42). U svjetskom društvu rizika po svojim posljedicama rizici postaju globalni, deteritorijalizirani, te Beck govori o njihovom oslobađanju na prostornoj, vremenskoj i socijalnoj razini (2002.:43). Sukladno takvim obilježjima rizika, Beckova percepcija budućnosti ne ostavlja mjesta optimizmu: „teorija svjetskog društva rizika nije samo druga vrsta ‘ideja o kraju povijesti’. Ovaj put svjetska povijest ne završava rezolucijom i socijalnim tenzijama, kako su vjerovali Marx i Fukuyama, nego krajem svijeta samog“ (2002.:46).

LITERATURA

- *** (2003.) *Archaeology. A Publication of the Archaeological Institute of America.* A Conversation with Matthew F. Bogdanos. (<http://www.archaeology.org/online/interviews/bogdanos/index.html>); 30. 10. 2008.
- *** (1997.) *Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-personnel Mines and on Their Destruction.* (http://www.un.org/Depts/mine/UNDocs/ban_trty.htm); 03.11.2008.
- *** (2008.) *Hrvatski centar za razminiranje.* Minska situacija. (<http://www.hcr.hr/hr/minskaSituacija.asp>); 17. 09. 2008.
- *** (2007.) *Landmine Monitor.* Croatia. (<http://www.icbl.org/lm/2007/croatia>); 17. 09. 2008.
- *** (2006.) *Landmine Monitor.* Croatia. (<http://www.icbl.org/lm/2006/croatia>); 17. 09. 2008.
- *** (2005.) *Landmine Monitor.* Hrvatska. (<http://www.icbl.org/lm/2005/croatia.hr.html>); 17. 09. 2008.
- *** (2004.) *Landmine Monitor.* Croatia. (<http://www.icbl.org/lm/2004/croatia>); 17. 08. 2008.
- *** (1949.) *Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949 and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts Signed on 12 December 1977 - Entry into Force 7 December 1978.* (<http://www.tamilnation.org/humanrights/genevaconventions/gprotocol1d.htm#9>); 21. 10.2008.
- *** (2003.) *UNESCO Archives Portal.* We are duty bound to assist the Iraqi people in protecting its memory and building its future. Koïchiro Matsuura, Director-General of UNESCO. (http://portal.unesco.org/ci/en/ev.php-URL_ID=8725&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html); 04. 11. 2008.
- Bauman, Zygmunt (2002.) *Reconnaissance Wars of the Planetary Frontierland. Theory, Culture & Society*, 19(4):81-90.
- Beck, Ulrich (2002.) *The Terrorist Treat. World Risk Society Revisited. Theory, Culture & Society*, 19(4): 39-55.
- Beck, Ulrich (2001.) *Rizično društvo. U susret novoj moderni.* Beograd: Filip Višnjic.
- Bogdanos, Matthew (2005.) *The Casualties of War. The Truth About the Iraq Museum. American Journal of Archaeology. The Journal of Archaeological Institute of America*, 109(3):477-526.
- Bokan, Slavko (2003.) *Biološko i toksinsko oružje. Medix*, 9(51):30-34.
- Dwernychuk, L. Wayne (2002.) *Conclusion. Long-Term Consequences of the Vietnam War Ecosystems.* Report to the Environmental Conference on Cambodia, Laos, Vietnam held in Stockholm 26-28 July 2002. (<http://www.nnn.se/vietnam/ecology.pdf>); 24. 06. 2008.
- Cifrić, Ivan (1992.) *Rat i öikocid. Socijalna ekologija*, 1(2):143-158.

- Cifrić, Ivan (1989.) *Socijalna ekologija. Prilozi zasnivanju discipline*. Zagreb: Globus.
- Cifrić, Ivan (1988.) Suvremeno industrijsko društvo i ekološka kriza. U: Cifrić, I. (ur.) *Društvo i ekološka kriza*. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske. Str. 9-28.
- Fanuko, Nenad (1998.) Predgovor: Zapovjedništvo operativne grupe Zagreb i počeci Hrvatske sociologije vojske i rata. U: Žunec, O. (ur.) *Rat i društvo. Ogledi iz sociologije vojske i rata*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo - Naklada Jesenski i Turk.
- Grosscup, Beau (2006.) *Strategic Terror. The Politics and Ethic of Aerial Bombardment*. London: Zed Books
- Kiser, Edgar (2000.) War. U: Borgatta, E.F. - R.V.J. Montgomery (eds.) *Encyclopedia of Sociology*. New York: Macmillan Reference. Pp.3241-3215.
- Klauswitz, Carl von (1873.) *On War*. London. N. Tubner. (<http://www.clausewitz.com/CWZHOME/VomKriege2/ONWARTOC2.HTML>); 23.06.2008.
- Lang, B. Thi (2002.) Coastal Ecology. *Long-Term Consequences of the Vietnam War Ecosystems*. Report to the Environmental Conference on Cambodia, Laos, Vietnam held in Stockholm 26-28 July 2002. (<http://www.nnn.se/vietnam/ecology.pdf>); 24. 06. 2008.
- Lowry, P. Ritchie - Robert P. Rankin, (1969.) *Sociology. The Science of Society*. New York: Charles Scribner's Sons.
- MacLeod McClain, Heather (2001.) The Unfinished War: a Decade Since Desert Storm. Environmental Impact. Oil fires and Spills Leave Hazardous Legacy. (<http://www.cnn.com/SPECIALS/2001/gulf.war/legacy/environment/>); 21.10.2008.
- Maroević, Ivo (2001.) Koncept održivog razvoja u zaštiti kulturne baštine. *Socijalna ekologija*, 10(4):235-246.
- Mladineo, Nenad - Snježana Knezić (2003.) Hierarchic Approach to Mine Action in Croatia. *Journal of Mine Action*. (<http://maic.jmu.edu/Journal/7.2/focus/mladineo/mladineo.htm>); 05. 11. 2008.
- Peić, Dubravka (1992.) Ratna stradanja spomenika kulture u Hrvatskoj 1991. U: Čaldarović, Ognjen – Milan Mesić – Aleksandar Štulhofer (ur.) *Sociologija i rat*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo. Str. 93-104.
- Quy, Vo (2002.) Inland Animal Ecology. *Long-Term Consequences of the Vietnam War Ecosystems*. Report to the Environmental Conference on Cambodia, Laos, Vietnam held in Stockholm 26-28 July 2002. (<http://www.nnn.se/vietnam/ecology.pdf>); 24. 06. 2008.
- Pompignan, Nathalie de (2007.) Ecocide. (http://www.massviolence.org/Article?id_article=42); 22. 12. 2008.
- Roxborough, Ian (1999.) The Persistence of War as a Sociological Problem. *International Sociology*, 14:491-500.
- Sajler-Garmaz, Maja (2007.) Dar Vipneta Kopačkom ritu. *Vjesnik-večernje izdanje*, 17.04.2007. (<http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=2899>); 11. 11. 2008.
- Supek, Rudi (1978.) *Ova jedina zemlja: idemo li u katastrofu ili u Treću revoluciju*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

- Ullman, K. Harlan – James P. Wade (1996.) *Shock And Awe: Achieving Rapid Dominance*. Washington DC: National Defense University.
- Westing, H. Arthur (2002.) *Assault on the Environment. Long-Term Consequences of the Vietnam War Ecosystems*. Report to the Environmental Conference on Cambodia, Laos, Vietnam held in Stockholm 26-28 July 2002. (<http://www.nnn.se/vietnam/ecology.pdf>); 24. 06. 2008.
- Wright, Quincy – Louise L. Wright (1983.) *A Study of War*. Chicago: University of Chicago Press.
- Zakon o zaštiti okoliša*. Narodne novine, 110/2007., od 25. 10. 2007.
- Žunec, Ozren (1998.) *Rat i društvo. Ogledi iz sociologije vojske i rata*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

WAR AND ENVIRONMENT

Sanja Stanić, Anja Kutleša

Summary

The paper discusses the influences of modern war on environment. The first part presents the concept of war as short review of social thought on war, as well as the explanation of the term of environment figured out as overall of natural and social surroundings. The influences of war on environment are analyzed on examples of four particular wars, each of them marked out by the specific manifestation on environment. The example of Vietnam War shows how destruction of environment can be under war operations and serves as war strategy. The war in Persian Gulf was selected as an example of how environment could be used as the mean of threat, and how it could be terrorized. As environment includes cultural heritage and social context, the Iraq war is observed as case of culturocide, and the Croatian war of independence as an example of how environment become social unavailable and dangerous because of land mine contamination. It is also pointed on the development of war means and techniques as becoming more destructive and invasive, manifesting in environment with long term and chain of consequences. In conclusion influences of war on environment are confronted to the influences of everyday, peacetime human activities, as well as war is regarded as risk of modernization in the context of U. Beck's theory.

Keywords: modern war, environment, ecocide, culturocide, risk

